

gmin stanowiących region, w którym przeprowadzono badania.

Na podstawie własnych badań kwestionariuszowych przeprowadzonych z właścicielami gospodarstw agroturystycznych na Lubelszczyźnie, oraz z turystami wypoczywającymi w tych obiektach, z pracownikami ośrodka doradztwa rolniczego, przedstawicielami społeczności lokalnych i władz samorządowych, a także z członkami działających na terenie województwa lubelskiego stowarzyszeń agroturystycznych uzyskano wyniki, które pozwoliły na realizację postawionego celu głównego oraz celów szczegółowych.

Pozycja Jana Zawadki pt. *Ekonomiczno-społeczne determinanty rozwoju agroturystyki na Lubelszczyźnie* stanowi ważny wkład w dorobek naukowy poświęcony jednej z najbardziej popularnych form turystyki wiejskiej w Polsce – agroturystyce.

▪ Arkadiusz Niedziółka

Tomasz Wiślicz, *Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia, Chronicon, Wrocław 2012, ss. 278.*

Książka *Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednost-*

kowe doświadczenia stanowi znakomitą syntezę zagadnień, które obecnie interesują coraz szersze grono historyków i antropologów historycznych, zajmujących się badaniem mentalności ludzi w dawnych czasach. Tomasz Wiślicz odchodząc w swych rozważaniach od historii „heroicznej” opisującej *res gestae*, skoncentrował się na analizie życia codziennego i zbadaniu wytworów kultury materialnej tzw. „zwykłych ludzi” („ludzi bez historii”; „niepiśmiennych ludzi”), czyli mieszkańców nowożytnej wsi polskiej. Skupienie uwagi na tym zagadnieniu, autor wytłumaczył narastającym wśród historyków przekonaniem, że wpływ na dzieje ludzkości, miały nie tylko unikalne wydarzenia polityczne, „lecz także zdarzenia potoczne uogólnione jako typy doświadczeń masowych” (s. 9).

Mentalność wsi polskiej XVII–XVIII wieku zbadana została w niniejszym opracowaniu pod kątem mikrohistorycznym, które zezwala na wykorzystanie źródeł dość nietypowych, ale wyjątkowo bogatych w treści dotyczące codzienności, czyli akt sądowych, zwłaszcza tych o charakterze kryminalnym. Ponadto, analiza życia zwykłych ludzi rozumiana w kategoriach mikrohistorycznych, doprowadziła autora do wniosku, że „są oni bohaterami odróżnialnymi historii, a więc powinni stać się naturalnymi obiektami zainteresowania historii jako nauki” (s. 12). Wspomniane powyżej archiwalia wchodzą w krąg tzw. egodokumentów, początkowo obejmujących różnego rodzaju zapisy pierwszoosobowe, w których twórca opowiadał o swoich czynach i uczuciach w sposób dobro-

wolny (np. pamiętniki, dzienniki, listy, diariusze). Z czasem natomiast do egodokumentów zaliczać zaczęto również rozmaite zapisy mimowolne, czy też przymusowe (m.in. oświadczenia urzędowe, supliki, zeznania sądowe lub testamenty). Warto zaznaczyć, że materiały te, jak podkreślił badacz, można poddać pełnej analizie historycznej dopiero od chwili narodzin wspomnianej już mikrohistorii i antropologii historycznej, które pozwoliły na wniknięcie w świat wewnętrzny i dostrzeżenie hierarchii wartości „ludzi zmarginalizowanych” i pominiętych w dotychczasowej historiografii (s. 30).

Pośród wielu zagadnień, które składają się na „życie osobiste” ludności wiejskiej w czasach nowożytnych, badacz wybrał jeden, ale jak sam podkreślił „niewątpliwie zasadniczy” element (s. 22), czyli szeroko rozumiane życie płciowe. Intymność bowiem stanowi podstawę reprodukcji biologicznej społeczeństwa i budzi zainteresowanie nie tylko wśród historyków, ale także antropologów historii, antropologów kultury, etnologów czy też socjologów. Szczególnie wśród warstw ludowych, a w tym wypadku w środowisku ludności chłopskiej XVII–XVIII wieku, cielesność i stosunki interpersonalne odgrywały zasadniczą rolę w kreowanej przez nich kulturze dnia codziennego. Stąd też główne rozważania autora skoncentrowały się na opisie poszukiwania partnera seksualnego w okresie przedmażeńskim, sposobie kojarzenia par małżeńskich, wzajemnych relacji pomiędzy małżonkami, problemie zdrady małżeńskiej oraz funkcjonowaniu związków pozamałżeńskich (s. 22).

Jak już wspomniano, podstawę źródłową pracy stanowią wiejskie księgi sądowe pochodzące z około 70 wsi i kluczy dóbr małopolskich, około 60 z pogranicza polsko-ruskiego i około 10 z Wielkopolski i Mazowsza. Uzupełnieniem wymienionych archiwaliów są zapisy z ksiąg sądowych miast i miasteczek, do których trafiały sprawy chłopów oskarżonych o najcięższe przestępstwa. Zebrany materiał, jak zaznaczył we wstępie autor (s. 37–38), pogrupować można na trzy zasadnicze typy dokumentów. Pierwszą stanowią akta cywilne (np. umowy przedślubne, kontrakty majątkowe pomiędzy małżonkami, zapisy testamentowe, inwentarze). Do drugiej należą sprawy sporne (m.in. kwestie zerwania zaręczyn, kłótnie, podział majątku, czy też zasady dziedziczenia). Trzecią grupę tworzą natomiast sprawy karne, zarówno te mniejsze rozpatrywane w obrębie wsi, jak również przestępstwa poważne, które trafiały przed miejskie sądy kryminalne. Źródła te są niezwykle wartościowe, ponieważ pozwalają odtworzyć, niejednokrotnie w sposób bardzo drobiazgowy, zachowanie i działanie polskich chłopów w okresie nowożytnym oraz wyznawany przez nich system wartości. Ponadto do analizy źródłowej posłużyły autorowi nowożytne podręczniki duszpasterskie, poradniki gospodarcze, różnorodne akta normatywne oraz literatura piękna nawiązująca do kultury ludowej. Materiał źródłowy zaś przebadany został za pomocą metody zwanej „biografią zwielokrotnioną”, która pozwoliła istotne informacje, wybrane z indywidualnych życiorysów – pogrupować, porównać oraz w miarę możliwości i potrzeb uogólnić.

Studium składa się z trzech części, po których zamieszczone zostało podsumowanie oraz szeroka – polska i obcojęzyczna bibliografia. Na końcu książki wprowadzono także obszerny indeks osób oraz abstrakt w języku angielskim.

Pierwszą część pracy (s. 41–110) za-tytułowano „Związki przedmałżeńskie” i podzielono na szesnaście podrozdziałów, w których podjęta została próba ukazania problemu rozpoczynania aktywności seksualnej przez osoby stanu wolnego obu płci. W rozdziale tym zwrócono uwagę na swoisty mit chłopskiej etyki płciowej – która jak się okazuje – była znacznie mniej rygorystyczna, niż wzorzec proponowany przez potrydenciekie duszpasterstwo. Jak wyjaśnia autor, działo się tak dlatego, że „chłopski system etyczny nie znał właściwie pojęcia «czystości» w znaczeniu seksualnym”. Podobnie podchodzono do dziewictwa, które w środowisku wiejskim nie posiadało wyjątkowo cenionej wartości (s. 43–44). W dalszej części rozważań badacz starał się przedstawić prawne, religijne i praktyczne aspekty przedślubnej aktywności cielesnej chłopów w XVII i XVIII wieku. Prowadząc bardzo ciekawy wywód na ten temat, doszedł do wniosku, że wśród ludności wiejskiej tamtych czasów panowała dość osobliwa „atmosfera milczącego przyzwolenia dla stosunków przedmałżeńskich”, pod warunkiem, że przy okazji nie zostały przekroczone pewne normy zwyczajowe (s. 49). W sposób humorystyczny opisany został fragment traktujący o społecznie aprobowanych metodach zalotów, do których zaliczone zostało – poklepywanie, podszcypywanie, nie-

pohamowane uściski, czy też tarzanie na sianie (s. 69–70). Ciekawie prezentuje się również część dotycząca ciąży, która była naturalnym i dość częstym skutkiem wszeteczeństwa. Można się domyślać, że przyzwolenie na intymne stosunki pozamałżeńskie istniało, tak długo, aż nie doszło do spółdzenia dziecka (s. 72). Jeśli kobieta zaszła w nieplanowaną ciążę, należało ów nieformalny układ jak najszybciej zalegalizować, by potomek zrodził się w pełnoprawnym związku, co uwalniało go od miana bękarta (s. 87). Istniały naturalnie przypadki aborcji, czy też zamordowania noworodka, jednak w takich sytuacjach dzieciobójczyni skazywana była na śmierć (s. 84). Konkluzją pierwszego rozdziału jest dokonana przez autora ocena moralna współżycia przedślubnego chłopów polskich w czasach nowożytnych. Badacz dochodzi w niej do wniosku, że społeczność wiejska „akceptowała” w tym czasie tylko te związki pozamałżeńskie, które z czasem zakończyć się miały przed ołtarzem. Ponadto w środowisku przedprzemysłowej wsi polskiej silniej nadzorowano zachowanie kobiet niż mężczyzn, gdyż to w ich zmieniającym się pod wpływem ciąży ciele, zauważyć można było wynik wszeteczeństwa i niemoralnego prowadzenia się. Na plotki i obmowę narażał się natomiast ten mężczyzna, który nie chcąc wziąć na siebie odpowiedzialności za romans i spółdzone w jego wyniku dziecko, oskarżony został o złamanie obowiązujących zasad zaufania społecznego (s. 107, 109).

Rozważania w drugiej części książki (s. 111–182) noszącej tytuł „Małżeństwo”, a składającej się z dziewiętnastu podroz-

działów, autor rozpoczął od analizy warunków prawnych umożliwiających zalegalizowanie związku oraz zewnętrznych ograniczeń swobodnego doboru partnerów. Za podstawowe narzędzia służące do prowadzenia przez dwór polityki populacyjnej wsi, uważano – jak wskazuje badacz – konsens i przymus (s. 120). Autor podkreślił ponadto, że wpływ na zawarcie małżeństwa w środowisku wiejskim XVII i XVIII wieku miały również – czynniki ekonomiczne i materialne, stosunek narzeczonych do pracy oraz ich wiek, który dawał małżonkom zdolności reprodukcyjne i możliwość sprawnej obsługi gospodarstwa (s. 126–127). Wart odnotowania jest również fakt, że miłość w małżeństwie chłopskim epoki przedprzemysłowej, była uczuciem pożądanym, ale nie koniecznym. Częściej małżonków łączyła bowiem przyjaźń, przychylność lub wzajemny szacunek, które z czasem mogły przerodzić się w tzw. „upodobanie”, które oznaczało – jak wyjaśnia autor – „postawę aktywną wobec drugiej osoby, obdarzenie jej uczuciem, a zarazem skonstatowanie, że warto w związek z nią się zaangażować” (s. 148). Należy dodać, że pozostała część tego rozdziału poświęcona została dolom i niedolom małżeńskim. Elementy te, jak podkreślił Wiślicz (s. 182), paradoksalnie dostarczają sporo wiadomości na temat życia codziennego wiejskich małżeństw w epoce nowożytnej. Je bowiem najłatwiej odczytać i wyrwać z obrazu codzienności, która nie pozostawiła po sobie w historii właściwie żadnych śladów.

Trzecia część studium (s. 183–235) za tytułowana „Związki pozamałżeńskie”,

składa się z jedenastu podrozdziałów, do których dołączone zostały trzy autentyczne historie wiejskich małżeństw epoki przedprzemysłowej. W rozdziale tym poruszono przede wszystkim kwestię zdrady małżeńskiej oraz tworzenia się związków pozamałżeńskich. Już we wstępie swych rozważań badacz wspominał, że „opowieści o zdradach małżeńskich są materiałami źródłowymi niewątpliwie najbardziej załganymi wśród wykorzystanych w tej książce” (s. 184). Na charakter tych archiwaliów wpłynęły bowiem okoliczności ich powstania, które zazwyczaj składane były w chwili zagrożenia surowymi karami, jakie miały być wymierzane cudzołożnikom i które ordynowano publicznie w celu większego upokorzenia winnych oraz odwiedzenia od takich czynów pozostałych członków społeczności wiejskiej. Na cudzołośćwo, w odróżnieniu od stosunków cielesnych, które zachodziły między osobami stanu wolnego, lokalna społeczność wiejska była mocno wyczulona i za wszelką cenę starała się do nich nie dopuścić. Jak wynika z badań przedstawionych przez autora, kwestia zdrady małżeńskiej dotyczyła zazwyczaj związków dłuższych, nieprzypadkowych oraz niejednokrotnie nacechowanych emocjonalnie (s. 201). Końcowy fragment tego rozdziału stanowią opisy trzech różnych związków pozamałżeńskich, w których doszło do morderstwa współmałżonka (Regina Wydrowa wraz z parobkiem Jakubem zabiła swego męża Józefa (s. 224–227); Klemens Heliasz i Franciszka Hodorowicówna zamordowali jego żonę Zofię (s. 227–230) lub jedynie do jego nieudanej próby, jak

miało to miejsce w przypadku Tomasza Saletry oraz Jadwigi Czapucionki (s. 230–235).

Ostatnią część prac stanowią syntetyczne zakończenie (s. 237–241) składające się z pogrupowanych tematycznie trzydziestu wniosków, których uzupełnienie stanowią interesujące tezy. Wspomniane konkluzje są wynikiem wnikliwej analizy źródeł oraz spostrzeżeń badawczych autora na temat modelu życia osobistego chłopów w dawnej Polsce. Dopelnieniem treści jest obszerna i niezwykle cenna dla historyków i antropologów historycznych bibliografia, obejmująca zarówno źródła (rękopiśmienne i drukowane), jak również polskie i obcojęzyczne opracowania.

Studium Tomasza Wiślicza *Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia* jest pracą nowatorską, przełomową i niezwykle ciekawą. Dotyka kwestii, które w nauce polskiej nie doczekały się jak do tej pory wnikliwych badań i dogłębnej analizy. Autor prześledził bowiem wiejskie księgi sądowe, które należą do kategorii źródeł wymagających i niezwykle obszernych. Pomimo iż wynik jego pracy jest niebywale zadawalający i inspirujący dla innych badaczy mentalności i codzienności ludzi dawnej Polski, wydaje się, że mógł on pokusić się o bardziej dogłębnią analizę porównawczą ze stanowiskiem Kościoła w kwestiach poruszanych w studium. Praca ta ma charakter zdecydowanie interdyscyplinarny, przez co łączy w sobie elementy historii, antropologii, etnologii, a nawet coraz bardziej

popularnych w ostatnich czasach *gender studies*. Stąd też z pewnością zaciekawia ona zarówno specjalistów zajmujących się badaniem życia codziennego w czasach nowożytnych, jak również pasjonatów historii, którzy znajdą w tej lekturze wiele interesujących wątków.

■ Urszula Kicińska

Pawelec Tomasz, *Dzieje i nieświadomość. Założenia teoretyczne i praktyka badawcza psychohistorii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004. s. 360.

Współczesna polska historiografia czerpie z różnych inspiracji metodologicznych swoje kanony badania przeszłości i jej narracji. Jednym z jej kierunków jest szeroko pojęta biografistyka historyczna. Modnym w jej tworzeniu aspektem jest podkreślanie psychofizycznych składników osobowości ludzi + jako jednostek i elementów różnych układów społecznych, w tym także grup i zbiorowości znacznie szerszych. Jednakże z przykrością trzeba stwierdzić, że ta eksploracja psychofizycznych właściwości człowieka dokonuje się w sposób dość dowolny i niekiedy wręcz urągający podstawowym kanonom warsztatu psychohistorii. Praca Tomasza Pawelca *Dzieje i nieświadomość. Założenia teoretyczne i praktyka badawcza psychohistorii* (Wydawnictwo Uniwersytetu Ślą-